

PROGRAM

9:00 sál spořitelny
K pramenům slov – O etymologii
Prof. PhDr. Radoslav Večerka, DrSc.

11:00 sál spořitelny
Seminář k přednášce

13:00 Šrámkův dům
Jakub Hron Metánovský a jeho počiny
v jazykovědě
uvádí Jan Smolka

14:30 městský park
Poetické odpoledne v podání Dismanova souboru

16:00 malý sál sokolovny
Herna scrabble
osvětový úvod Petra Kuči

17:00 Kostel sv. Máří Magdalény
Koncert duchovní hudby
Daniela Demuthová – mezzosoprán
Lýdie Härtelová – harfa
Jan Machat – flétna

19:30 sál sokolovny
Japonské frašky kjógen
Malé divadlo kjógenu

21:30 malý sál sokolovny
13
filmová projekce

Etymologie a cesta slov staletími

Že spolu budou od původu souviset slova *hotel*, *hospic* a *špitál*, to mi ještě nejspíš budete věřit. Dodnes jim zůstal zřetelný společný významový komponent (něco jako „místo, kde se o vás postarají, kde složíte hlavu“) a jejich rozdílná hlásková podoba je výsledkem cest původní latinské podoby (*hospitium*, středolat. *hospitale*) do češtiny různými jazyky. Podobné je to u slov *placka* a *placenta*. – Že spolu souvisí slovo *král* a vlastní jméno *Karel*, vás už možná také napadlo. Jako obecné označení vladaře se ve slovanských jazycích uchytilo jméno franského krále Karla Velikého. – Když vás ale začnu přesvědčovat o tom, že pradědečkem českého slovesa *budit* a jména indického proroka *Buddhy* je jeden slovní základ, přestane mě nejspíš většina z vás brát vážně. Přesto i toto tvrzení je pravdivé; *Buddha* v překladu do češtiny znamená „probuzený“. – A ještě jeden příklad: slova *turban* a *tulipán* pochází z jednoho tureckého základu (květ tulipánu se turbanu podobá) a do češtiny se dostala přes italštinu. K tomu, abyste mi věřili, stačí malé nahlédnutí do etymologických slovníků.

Etymologie, nauka o původu a vývoji slov, je jednou z disciplín diachronního popisu jazyka. Patří mezi vděčnější lingvistické disciplíny. Etymolog může počítat s pozitivním ohlasem a zájmem širší veřejnosti. Ne že by lidé v jeho zkoumání spatřovali praktický užitek, ale aspoň chápou, co dělá, což se např. o generativních gramaticích říct nedá.

Etymologie je bezbřehá a na dvou normostranách se o ní nedozvíte vše. Často se zužuje na výklad hláskových změn, na rekonstrukci praslovanské či indoevropské podoby toho kterého slova. Mladogramatické postupy, které srovnávají jazyky, by prokázaly, že jsem si v prvním odstavci nevymýšlel. Bezpečná znalost pravidelností i obvyklých nepravidelností v hláskovém vývoji slov je podmínkou etymologovy práce. Jako nikdo nepochybuje, že k sobě patří slova *noha* a *nožka* nebo *točit* a *otáčet*, nebrání nám hláskové odlišnosti mezi slovanskými jazyky prohlásit, že se české slovo *hlava*, polské *glowa* a ruské *golova*, resp. české slovo *střevo*, slovenské *črevo*, polské *trzewa*, ruské *čerevo*, bulharské *čerava* a makedonské *crevo* vyvinuly z jedné původní praslovanské formy.

Postupme od slovanských jazyků mezi jazyky indoevropské a všimějme si podobných slov: Důvodem odlišné podoby německého *Berg* („hora“, vl. „vyvýšené místo“) a českého *břeh* je praslovanský přesmyk *-er-* v *-re-* mezi souhláskami. Souvislost latinského *cannabis* a českého *konopí* je patrná na první pohled; německy se však konopí řekne *Hanf* – ve vývoji němčiny proběhla tzv. posouvání souhlásek. Řecky se řekne „nesu“ *phero*, latinsky *fero*; obdobu máme v českém *beru* a *břímě*; německé *Bahre* znamená pohřební nosítka, z této formy jsou v češtině *máry* (smíšením s *mřítí*). Příkladů na příbuznost jazyků by byly stovky, tisíce.

Ano, hláskové změny. Výborný prostředek k tomu, jak motivovat studenty filologických oborů v prvním ročníku vysoké školy ke studiu vývoje toho kterého jazyka. Učitel předvede, jak si v jednotlivých jazycích slova odpovídají, a žáci nabydou přesvědčení, že umět norský, švédský a holandský, když umějí německy, resp. polsky, rusky, bulharsky, makedonsky a slovinsky, když umějí česky a rozumí slovensky, je snadné. Ale tady přece něco nehraje. Přírozený jazyk není systém fungující na základě bezvýjimečných zákonů. Do hry vstupují morfologické a sémantické změny. Významy slov nejsou totožné a během staletí se přenášejí, zužují a rozšiřují. *Pivo* není jakýkoliv nápoj (jak tomu bylo ve staroslověnštině), ale jen jeden konkrétní. *Nezápasíme* mezi sebou jen tak, že bychom se chytali za pasy, *nezaštiťujeme se* štítem. Srbské *godina* není „hodina“, ale „rok“. Notoricky známí jsou česko-polští falešní přátelé (*sklep, szukać* apod.). Lužickosrbské *knjez* neznamená „kněz“ ani „kníže“, ale je obecným titulem muže, odpovídajícím českému *pan*. Dřívější významy slov a jejich vztahy jsou předmětem zájmu nejen šířeji pojaté etymologie, ale především historické lexikologie (viz popularizační práce Igora Němce v přehledu literatury).

Jedna poznámka: často se setkáváme s výrazem *lidová etymologie*. Jedná se o nesprávný výklad původu (neznámého, cizího, zastarávajícího) slova na základě náhodné podobnosti a promítnutí takového výkladu do jazykové praxe. (Podobným případem jsou nesprávné výklady dávných jazykovědců: Václav Jan Rosa odvozoval slovo *strach* od citoslovce *ach*.) V současné době říkají vzdělanci *protežovat*, rádobyvzdělanci *protěžovat* – spojujíce francouzský základ s českým *těžký*. Původní staročeská podoba *povraz* se příklonně k *vázat* změnila na *provaz*. Slovo *peklo* není původně příbuzné se slovem *péci*, ale odpovídá latinskému *pix* a německému *Pech*, „smůla“. Je zajímavé sledovat, jaké změny vzniklé lidovou etymologií se v jazyce prosadily a jaké ne (jako např. lidové *zdrava* místo

strava nebo *protistudka* místo *prostitutka*). A snad ještě zajímavější je pozorovat jazykově ne zcela vzdělané kritiky současné jazykové praxe, kteří hodnotí jazyk podle historických kritérií, bez ohledu na dynamiku jeho vývoje, a domáhají se odstranění některých historicky nesprávných, ale zhusta užívaných variant.

Základním antickým etymologickým spisem je Platónův *Kratylos*, řešící, zda je slovo svou přirozeností spjato se skutečností, kterou označuje, nebo zda jsou jazykové znaky konvenční (arbitrární). Etymologické bádání (i když se jím často neoznačovalo to, co etymologií rozumíme dnes) bylo během staletí v centru pozornosti mnoha vzdělanců a v tomto článku není místo na náčrt cesty od Platóna přes Terentia Varrona, Isidora Sevilského, Scaligera, Adelunga a mladogramatiky do současnosti ani na zmínění českých jazykovědců, kteří se etymologií zabývali. Odkazují na Erhartovu a Večerkovu knihu.

Výsledky etymologických bádání se zveřejňují nejen v odborných časopisech, ale i v etymologických slovnících. Známy Machkův slovník je velice podrobný a čtenářsky vděčný, mnohé výklady jsou však založeny na neudržitelných spekulacích. Stručný slovník tandemu Holub – Lyer vykládá řadu cizích slov z románských jazyků. Nejnovější je značně populární slovník Rejzkův, zakotvený ve slovanském materiálu.

Doporučená literatura:

- Adolf Erhart, Radoslav Večerka: *Úvod do etymologie*, Praha 1981.
 Eva Havlová: „Etymologická lexikografie“ in: F. Čermák – R. Blatná (eds.): *Manuál lexikografie*, Praha 1994, s. 211–229.
 Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, Praha 1980.
 Igor Němec, Jan Horálek a kol.: *Dědictví řeči*, Praha 1986.
 Platón: *Kratylos*, např. Praha 2003.

Zájemcům o další literaturu a orientaci v problematice doporučujeme příslušná hesla v *Encyklopedickém slovníku češtiny*, Praha 2002.

Etymologické slovníky:

- Václav Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968 (1. vyd. 1957).
 Josef Holub, František Kopečný: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
 Josef Holub, Stanislav Lyer: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1967.
 Jiří Rejzek: *Český etymologický slovník*, Praha 2001.
 František Kopečný: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena*, Praha 1973 a 1980.
 František Kopečný: *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981.

František Martínek

Povídání o staroslověnině a nejen o ní

rozhovor s profesorem Radoslavem Večerkou

Na čem právě teď pracujete?

Jsem v takovém rozmezí. Celý život jsem pracoval na staroslověnské syntaxi a v Německu mi o ní vydali pětisvazkovou monografii. Byl jsem unaven, vydávání trvalo 13 let a přecházející

práce 30–35 let. Oddychl jsem si, že si načas od staroslověnštiny odpočinu. Ale už mě to unavovalo. Už předtím jsem se zabýval dějinami oboru a teď jsem se dostal do velkého grantu, který se zabývá dějinami české jazykovědné bohemistiky. Nedohlédli jsme do zahraničí, chtěli jsme, ale věděli jsme, že tam v této chvíli nedohlédneme. Kdysi jsem napsal něco takového pro Letní školu slovanských studií, abych cizincům ukázal, že čeština je tak ctihodný jazyk, že má od 14. století souvislou odbornou péči.

Dělám tedy dějiny jazykovědné bohemistiky se záměrem, aby to nebyl jen seriál chronologicky poskládaných biograficko-bibliografických medailonků, ale aby se ukázalo, jak se celé dlouhé historické úsilí českých intelektuálů zabývajících se češtinou, které se táhne od Klareta, zapojuje do jazykovědných proudů tehdejší Evropy. Původní záměr vysledovat to do detailů se ukázal nereálným – vidím, že ne vždy je možné přesně říci, co jsme dali my, co jsme přijali, tedy je třeba tento proud sledovat jako souběžný. Protože české úsilí je součástí úsilí evropského, ale nejenom jazykovědného, ve skutečnosti je to záležitost duchovně- nebo humanitněvědná, filozofická a kulturněantropologická. Já bych to chtěl poskládat a prezentovat v těchto širokých souvislostech.

Zmínil jste své dílo o staroslověnské syntaxi. Povězte nám něco o něm.

Těch pět svazků je moje životní dílo. Zažil jsem neuvěřitelnou radost a štěstí. Nesměle jsem se ve Freiburgu ptal, jestli by mi nemohli vydat staroslověnskou syntax, a řekli mi krásnou němčinou: darüber ließe sich reden – o tom by se dalo mluvit. A tím to bylo vyřízeno. Já jsem říkal, že to bude dlouhé, aspoň šest set stránek – a vidíte, má to asi tisíc. A když mi vydali první díl, ptal jsem se, jestli můžu ještě pracovat dál. A oni odpověděli, že musím. Že to má být co nejdelší, aby to, co vím, se mnou neumřelo.

Staroslověnštinu jsem teď ale odložil. Bohužel, nebo možná bohudík, ne úplně, protože dostávám domácí úkoly od různých kolegů od nás i ze zahraničí. Na stará kolena si můžu dovolit psát spíš anglickým způsobem než teutonským, korektním. Manželka mi vždycky říká, když už jsi tak dlouho počítal jery a byl akurátní, tak už můžeš taky něco říct, aby to byla trochu legrace.

Čím se konkrétně zabýváte v dějinách bohemistiky?

Naším cílem bylo ukázat i vývoj metod. Spolu s kolegou Karlíkem zpracováváme jednu velkou kapitolu. Nazvali jsme ji „mluvnictví“ a zároveň k tomu dodáváme, že je to taky teorie jazyka a metodologie jazykovědy. Já jsem tam dal i historické směry, to, co jde souběžně, protože to není tak, že se jednen směr nahrazuje druhým.

Druhou věc, kterou tam dělám, jsem nazval „srovnávací slovanská jazykověda“, protože bohemistika do této oblasti vždycky jednou nohou patřila. Ale narazil jsem na spoluredaktorky, které mi řekly, že to už není bohemistika. To si ještě musíme vyříkat, ale to si prosadím, jakožto moje žákyně se dají oblomit.

Pak jsou další oblasti, třeba lexikografie a lexikologie. Ty se nám trochu rozpadaly, protože se v nové době tak ohromně štěpí, že jsme museli požádat například o frazeologii a o korpusovou lingvistiku jako zvláštní kapitoly. Dále historie češtiny, historická mluvnice a staročeské slovníky – extra kapitola. Dialektologie – extra kapitola – tam budou i argoty a slangy. Pak máme fonetiku a fonologii češtiny – práce o ní.

Pak je tam stylistika – samostatná kapitola. Pak krátká kapitola o purismu a brusičství, kterým se celý život zabývá profesor Jelínek.

My na to hned navážeme, protože se z toho poté, co v roce 1932 vyšla *Spisovná čeština a jazyková kultura*, vyvinulo něco zajímavého: kultura jazyka a problémy jazykové správnosti.

Je třeba si vždycky uvědomit, co je „to“ a co je „o tom“, protože předmětem našeho zkoumání není faktický stav češtiny, ale práce o historické podobě češtiny a jak jsou psány, jak jsou koncipovány. Šlo mi vždy o to, aby byl vždy jasný a zřejmý metodologický tah, na druhé straně jsem ale slyšel obavy z toho, aby to nebyl jen bibliografický soupis. Ten to nebude, ale faktografií a bibliografických údajů, toho, co v češtině vzniklo, tam musí být jmenováno co nejvíc. Protože kde už jinde? Vyjmenujeme stovky knih o češtině, časopisům se vyhýbáme až na některé úplně klíčové. Chci jmenovat i lidi, kteří jsou pouhými spoluautory knih – třeba třídílná akademická *Mluvnice češtiny* má 52 autorů, tak je tam všechny vyjmenuju, protože dějiny oboru jsou dějinami témat, dějinami knih, ale za účasti lidí. Ani věci okrajové, které znamenaly slepou vývojovou uličku, věci, které nepokračovaly do současnosti, které jsou z našeho hlediska nevědecké nebo předvědecké, nelze vynechat. Tápání, snaha, zabočení na stranu je kus dějin.

Ať si někdo řekne, že nám tam něco chybí – spánembohem. Jestli někdo řekne, tohle je tam navíc, tak to nechci slyšet, navíc není nikdy nic. Mně moje kolegyně říkají, že to, co já píšu, to je navíc. Zato já když čtu jejich texty, říkám jim, co tam chybí. Ještě po padesáti a po sto letech v tom naši pokračovatelé budou hledat – situace sice bude jiná, ale ta fakta pro starou dobu tam musí být spolehlivě uvedena. I nápady a souvislosti.

V Sobotce budete přednášet o výkladu slov, o etymologii, to má dost velkou souvislost se staroslověnštinou. . .

Jistě, a s praslovanštinou. Jsem spoluautorem knihy, která se jmenuje *Úvod do etymologie* a kterou chceme vydat znovu pod titulem *K pramenům slov*. Uděláme to trochu populární, ono je to dost akademicky a nudně psané.

V přednášce chci mluvit o tom, co je to jazyk a jaký je přístup lidí k jazyku. Že normální člověk, profesionálně nezatížený, mluví tak spontánně, jako spontánně dýchá.

Má kacířská myšlenka je, že ve skutečnosti naše vzdělání a vědecké poznání, které dáváme mláďatům, primárně není motivováno užitkem, je samoúčelné. Což zní děsivě, a já to tvrdím. Protože my jsme vybaveni od pánaboha nebo od přírody čímisi podivuhodným, totiž mozkiem a schopností získávat poznatky, třídít je, hodnotit je, ukládat je, používat znovu a jsme jako lidský rod fatálně odsouzeni poznávat svět, ve kterém žijeme, a naše místo v něm. Říkám poznávat nedokonavě, všimněte si, nemyslím si, že je to možné někdy ukončit. Na cestě, po které jdeme, se z těch poznatků odlupují velice užitečné poznatky civilizačně-technické, které nám zpříjemňují život. A lidé se na to většinou dívají tak, že to je ten vlastní cíl. Ale náš cíl je právě ten archetypální, lidský, že máme mozek a jsme odsouzeni k tomu mít mozek. Pokud bychom připustili, že třeba neurochirurg nepotřebuje vědět, že Země je kulatá, že to je zbytečně zatěžující poznatek, nedomluvíme se, protože každý z nás bude mít totálně odlišný obraz světa. Obecné vzdělání má právě smysl ten společný obraz světa zprostředkovat, protože bez něj nemáme šanci se domluvit. Já jsem na to poprvé kápl, když jsem četl práci Heleny Kurzové *O relativních větách v indoevropských jazycích*, kde psala, že v sanskrtu jsou relativní věty bez antecedentu. To dělalo problém indologům, a indolog musel být vzdělaný, aby tu větu dokázal správně přeložit. Staří Indové byli determinováni svými náboženskými představami a nepotřebovali pojmenovávat

něco, co jim bylo samozřejmé. Vedli vztažnou větu k něčemu, o čem všichni věděli, že se to sluší v obrazu světa mít a nemuseli to vyjadřovat jazykem. Což vypadá na první pohled zmatečně.

A ředitel Ústavu pro jazyk český, docent Karel Oliva, který vystudoval matematiku a teď zkoumá počítače, nám do článku napsal, že banální větě o čtyřech slovech my rozumíme jednoznačně, ale počítač jí rozumí třemi různými způsoby a nemůže se sám rozhodnout, který z nich je pravý. Máme v sobě filtr, abychom tu zběsilou homonymii, o které ani netušíme, že existuje, nepustili k slovu, protože pak bychom se nedomluvili nebo bychom se domlouvali strašně dlouho a museli bychom luštit, co se chce říct. Chrání nás od toho společný obraz světa, někdo říká encyklopedické vědomosti. Bez tohoto společného vzdělání se nedomluvíme, a když se nedomluvíme, tak ve světě založeném na dělbě práce nemůžeme podávat vespolné výkony a naše civilizace je v čudu. Protože naše civilizace je založena na tom, že já si sám nedělám boty a že někdo za mě udělá brýle. A těch x lidí se musí mezi sebou všelijak domlouvat, bez domluvy, a tedy bez společného obrazu světa, to nejde. Takže ty zbytečné poznatky jsou vlastně fatální.

O tom tam chci mluvit a až potom přejdu k etymologii, to bude jako takový bonbónek.

Zmínil jste několik významných představitelů historické jazykovědy. Jaký k nim máte vztah? V Brně byla vždycky silná škola indoeuropeistiky a staroslověnštiny.

Šel jsem tam s představou, že budu studovat hlavně ruskou literaturu, kterou jsem byl tehdy okouzlen, a že budu dělat českou modernu a pak ji budu učit na nějakém malém českém nebo moravském městě, že jim tam budu vykládat o Sovovi a potom to dotáhnu až k Seifertovi. . .

Já jsem primárně orientován historicky a historicko-srovnávacím způsobem. Jsem žák profesora Kurze. Učil staroslověnštinu a byl strašně akurátní, vypadal naprosto nesmiřitelně: kdo to nebude umět, vylítne. Vykládal nám „rab, raba. . .“, palatalizace a tyhle hrůzy, až jsem se zapotil a říkal jsem si, že to nikdy nezvládnou. On se tvářil, že nás všechny vyhodí. Tak jsem se do toho dal a on pak byl překvapen, že mi to tak jde. Je zajímavé, že když něco děláte z přinucení a začne vám to jít, tak vás to pak začne bavit. Nakonec u něj dělal státní práci.

Dále tady byl etymolog Machek, ohromně líbezný člověk. U něj na semináři se vždycky sešlo kolem osmi lidí různého věku, od studentů prvního ročníku až po docenty. Naučil mě jednu věc – dal mi o něčem referovat, já si to pečlivě napsal a odreferoval, a on mi řekl: no pane kolego, kdo má takový psaný projev sledovat. Zavřete to a řekněte nám to svými slovy. Budete u toho koktat, dělat pauzy, vracet se a hledat to pravé slovo, ale to je to, co dělá ten referát pro nás přijatelný, díky tomu to budeme stačit sledovat. Od té doby jsem nikdy své přednášky nečetl. Říkal jsem, budu koktat, ale ať vidí, jaká je to dřina, to musí ze mě tryskat na ty lidi, že hledám formulace a že pracuju. Když jsem psal svou práci ke Kurzovi, požádal jsem Machka o nějakou literaturu o genitivu supinovém. Druhý den měl na židli obrovský stoh knih a v každé knize byl v místě, kde se jednalo o supinu, založený lísteček. Já si říkal, to snad není možné, profesor světového formátu tady kvůli malému klukovi listuje knihami a dává mu tam papírky, aby to jó našel. Tím jsem byl dojat. Nebo když jsem byl u rigorózek, půjčil mi svou rukou psaný text, abych já se z toho mohl učit, představte si to! To jsem podruhé málem omdlel.

Další byl Trávníček. To byl prudeš a strašně dogmatický člověk. V historické mluvnici byl žákem Zubatého a nejskvělejší diachronní

věc, kterou napsal, byly dvousvazkové *Neslovesné věty v češtině*. Když jsem to přečetl, měl jsem dojem, že jsem se ocitl někde jinde, že jsem naráz změnil svůj diletantský přístup k jazyku k přístupu jazykovědnému. Pak jsem viděl, kde jsou jeho chyby – on tolik neznal indoevropskou jazykovědu, takže některé věci dělal nakrátko. Probral základy řeči, pak skočil rovnou do staré češtiny a to mezi tím mu chybělo. Zubatý naopak dělal právě to „mezi tím“. Když jsem si pak přečetl autentického Zubatého, uvědomil jsem si Trávníčkovu slabost. Je to pořád hezké, ale je to hypotetičtější než u Zubatého. U Zubatého jsou to taky všechno hypotézy, ale hypotézy líp argumentované.

Trávníček byl strašně nesnášenlivý. Kupodivu z něj měla větší strach jeho synovská generace, tedy naše otcovská – naši profesori z něj byli úplně vedle, ti se ho tak báli, že za ním posílali nás, a on měl k naší klukovské generaci takový shovívavý postoj. Takže když šlo o to něco vyřídit, vedoucí semináře poslal Bauera, který měl schopnost krásného jednání. Jinak jsme mu ale stejně jako ostatním kolegům dělali naschvály.

Jednou volali jednomu kolegovi jako ze spolku chovatelů psů, že by potřebovali vědět, jak se stupňuje „zlý pes“. A on říkal, zlý – horší. Oni říkali, ne, to se nám nehodí, on není horší, on je lepší, je zlejší. On, že zlejší nejde, že to musí být horší. Ale pak řekl, že mají štěstí, že jde zrovna na seminář s akademikem Trávníčkem a zeptá se ho, což jsme přesně chtěli. Půl druhé hodiny byl kolem řev. Řekl: podívejte, máme přece taky opisné stupňování. Když se jim to nehodí, tak řekněte, že je „více zlý“, ale nevytvářejte „zlejší“, když to v češtině neexistuje a je to patvar. I když já bych to dneska klidně řekl, protože v tomto speciálním případě z toho vykouklo, co se tím myslí – tenhle pes je zlý, ale tamten je zlejší. Trávníček by ale řekl více zlý.

A pak byl tady skvělý profesor, faktický ředitel slovanského semináře, profesor Adolf Kellner. To byl dialektolog a na rozdíl od všech ostatních byl vyškolen strukturalisticky. Od něho jsem se dozvěděl o pražské škole.

Asi před půl druhým rokem mě Pražský lingvistický kroužek požádal, abych tam toto dílo prezentoval. Byl jsem poděšen, protože jsem si uvědomil, že spoléhám na to, že v té spoustě materiálu mi kolegyně filoložky ze staroslověnského slovníku – ty jsou kvůli teče v překladu schopny jet do vatikánské knihovny podívat se na kodex, protože z fotografie to není dost vidět – přijdou na to, že nejsem tak akurátní v té filologii, ale zato jim budu předstírat, že jsem silný v teorii. A teoretikům budu imponovat v tom, že si řeknou, ta teorie není tak silná, ale ten materiál!

Přemýšlel jsem, co jim tam předložím, ale v té chvíli už jsem uvažoval nad jednou věcí: Na stará kolena vidím, jak jsou některé pojmy tak ikonizované, že je lidé používají v dobré víře, že je užívají správně, a přitom ani nevědí, o čem mluví. Zaútočil jsem rovnou na ně: já v té knize postuluju, že budu synchronní, ale teď a tady nevím, co je to synchronie. Staroslověnština vypadá ideálně na synchronii, protože je jen pár památek, ale to je absolutní omyl. Já nemůžu udělat synchronní fonologii. Rozdílné zachycení nosovek ve staroslověnských památkách nepochybně svědčí o různosti fonologického systému, který je grafémy postihován. A když si Trubeckoj chtěl pomoci, musel vykonstruovat prastaroslověnštinu, do ní dosadit hypotetické nosovky, aby mu to vycházelo, a pak to s ohromnou elegancí vyložil. Ve skutečnosti ale vykládal idealizovanou synchronii, ne faktickou. To jsem jim vyložil s otázkou, co je to vlastně synchronie, a nikdo mi na to neodpověděl. Byl tam Sgall, Hajičová, Novák, Daneš, ale nikdo mi neuměl odpovědět.

Napsal jsem článek, kde jsem si z toho tak trochu udělal legraci: *O znepokojivé vágnosti některých základních lingvistických pojmů*. Obrátil jsem se na dva – deskripce a preskripce. Oni se brání normativnosti, nic se nesmí předpisovat. Ale to není nic moderního, už antika byla preskriptivní, gramatika byly návody, jak se má správně mluvit. To pak všichni přebírali. Deskriptivní mluvnice u nás vznikla ve vrcholném středověku, když se prosadil filozofický racionalismus. Žádné preskriptivní není preskriptivní samoúčelně, protože vždy vychází z nějakého stavu, a ten si idealizuje. Dokonale preskriptivní jsou vykonstruované umělé jazyky.

Druhá věc v mém článku byla synchronie. Naši strukturalisti se vzdali rozdělení na statické a dynamické. Statické jim přišlo moc matematické. Byli spjati s kulturou a moment chtěli mít větší. Roman Jakobson říkal, že nejde o momentku, ale o záběr kamery, aby tam byl alespoň nějaký pohyb. A já jsem říkal, jaký pohyb? Vydáme-li *Máj*, jde o text sto padesát let starý – a synchronní. Mathesius připouští rozpětí 50 let, ale tohle je víc. Na divadle se bude dávat třeba Čapkův *Loupežník*, téměř 90 let starou češtinu. A u soudu se budou citovat zákony, které možná ještě platí z dob Rakouska-Uherska. To vše je synchronní. A to jsme ještě v oblasti parole. Když se dostaneme do oblasti langue, vidíme u maskulin pnutí v životnosti, které oni chtěli chytnout jako synchronní, a ono přitom trvá už 1000 let. Pak si kladu otázku, co je synchronie a co je diachronie. Otcové zakladatelé o tom psali strhujícím způsobem. To když člověk čte, je uchvácen. Od Mathesia přes Havránkovy věci až k Vachkovi. Jenže to se tak ikonizovalo, že ve druhé a třetí generaci se kdekdo zaklínal synchroničností, a já si nejsem jist, že přesně ví, o čem mluví. Protože když mu ukážu na věc starou 1000 let, je to synchronie, nebo panchronie? To mě trápí, protože já to nemám zodpovězeno. Tak jsem to na stará kolena napsal a jsem zvědav, kdo se na to chytne.

Za rozhovor děkuji

Jan Chromý a František Martínek

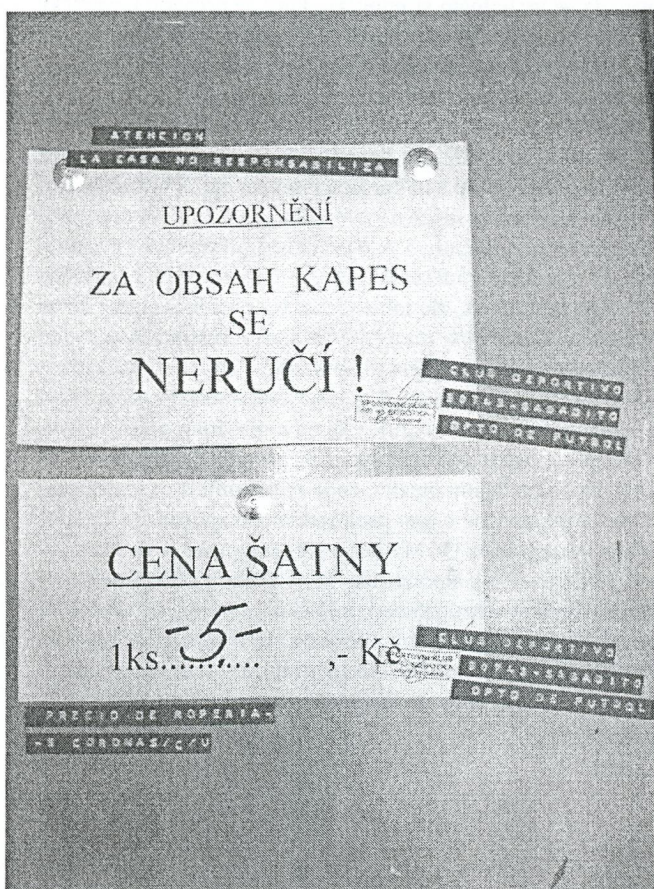
.....

Prof. PhDr. Radoslav Večerka, DrSc. se narodil roku 1928 v Brně. Na zdejší filozofické fakultě vystudoval obory čeština, ruština a srovnávací slovanská jazykověda. Svůj vědecký život spojil se staroslověnštinou a církevní slovanštinou. V současné době působí jako emeritní profesor na FF MU v Brně. Je členem Československého komitétu slavistů. Mezi jeho nejznámější publikace patří *Základy slovanské filologie a staroslověnštiny* (1977), *Staroslověnština* (1984), *Staroslověnská čítanka* (1997) a zejména pětidílná *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax* (1989-1996)

Hry jazyka – jazykové hry

V prostorách sobotecké sokolovny probíhají po dobu konání festivalu ŠS dvě výstavy, na které bychom vás jménem redakce rádi pozvali.

Silvina Arismendi

* 1976 v Monte Video, žije a pracuje v Praze

SABADITO

Projekt pro soboteckou sokolovnu v rámci 49. ročníku festivalu Šrámkova Sobotka

Hranice jazyka se ukazuje v nemožnosti popsat skutečnost, která odpovídá jedné větě (jejímž je překladem), aniž by se právě tato věta opakovala.

Ludwig Wittgenstein: Rozličné poznámky

Podle Wittgensteina celý náš (vědomý) život válčíme s jazykem. Jazyk všechno oplétá tak dokonale, že není vůbec samozřejmé udělat krok stranou a zaměřit se na způsob, jímž jazyk překládá skutečnost a vice versa. Výsadní úlohu v tomto „znesamozřejmění“ mají lingvisti, básníci, děti a cizinci.

Silvina Arismendi se narodila v Uruguayi, ale v současné době žije a studuje v Praze, takže není náhodou, že se velká část její práce točí kolem ústředních témat komunikace a vymístění. Její pohled cizinky nám pomáhá ukázat naši skutečnost a náš jazyk (nebo naši skutečnost v našem jazyce). V projektu *Sabadito* se zaměřila na inventarizaci nápisů v sobotecké sokolovně, které pře-

ložila do své rodné španělštiny, a tímto jednoduchým gestem zvýraznila hranice jazyka, o kterých píše Wittgenstein. Vně španělštiny není slovo „baños” (uplatněné Silvinou Arismendi na záchodcích v sokolovně) překladem vůbec ničeho. Ve španělštině však znamená WC, ale i koupelnu. Podobně bychom mohli spekulovat, že český nápis „ženy” označuje dámskou toaletu jen v kontextu určité jazykové hry a název města „Sobotka” (Sabadito) většinou nechápeme ve smyslu „malá sobota” (zvláště pokud jsme místní). Překlady, které Silvina Arismendi vytváří, přitom nepoukazují pouze na prostý fakt její zdvojené „váčky s jazykem”, ale prostřednictvím stejného formátu inventárních štítků ukazují relativní důležitost či bezvýznamnost různých cedulí a nápisů. Na stejné úrovni se tak ocitá deska základního kamene i razítko fotbalového sportovního klubu pod vývěskou s upozorněním, že za obsah kapes se neručí. Než pronikne cizinec do tajů nového jazyka, jsou mu jednotlivá slova naprosto rovnomocná v očekávání skutečnosti, která je – řečeno s Wittgensteinem – přeloží.

Jiří Skála

* 1976, žije a pracuje v Praze

ZÁKAZ MÍČOVÝCH HER

„Napište prosím v jakémkoliv pořadí všechny možné asociace na slovo MÍČ”

Projekt *Zákaz míčových her* vznikl přímo pro 49. ročník festivalu Šrámkova Sobotka, pro konkrétní místnost sokolovny v souvislosti s plánovanou hrou Scrabble. Při troše zjednodušení lze říci, že v sobě tato akce spojuje témata a přístupy charakterizující tvorbu Jiřího Skály v širším slova smyslu. Za prvé je to, jak již bylo řečeno, projekt určený pro mimogalerijní prostředí, vycházející z vnitřní logiky dané situace a charakteru publika. S tím souvisí i interaktivní potenciál mnohých Skálových děl, majících často povahu výzvy ke hře.

Spolu s akcí *Zákaz míčových her* prezentuje Skála *Koncentrovanou helvetiku*, což je abeceda, jejíž jednotlivá písmena byla získána na základě výpočtu plochy písmen ve fontu Helvetica a jejich následného převedení do kruhové formy. Projekt vznikl spoluprací s Angelou Detanico a Rafaellem Lainem v rámci Skálova postgraduálního programu v Palais de Tokyo v Paříži až v roce 2004, ale systematický a lehce patafyzický přístup k nejrůznějším výzkumům je pro Skálu příznačný dlouhodobě. Už před čtyřmi lety například vyrobil sadu pravítek, která sice vypadala, jako by měla padesát centimetrů, ale ve skutečnosti byla o dva milimetry kratší. Skála distribuoval svá zkrácená pravítka lidem z různých profesí a čekal, zda někdo nepřesnost odhalí. V projektu *Is there an afterlife?* zase sbíral „odpovědi”, které mu poskytl vyhledavač AltaVista na výše uvedenou otázku. Podobně absurdní činnost vycházející z vědeckého a technologického diskurzu představovala performance *Šlechtění domácího odpadu* zrealizovaná s Markem Thorem. Během šlechtění oba performeři křížili prach ze šestnácti papírových sáčků do vysavače z šestnácti různých domácností na základě Mendlových grafů pro křížení barevného hrachu. V rámci svých experimentů Skála rozebíral a skládal přepravku na ovoce, nechal dva dělníky o pět milimetrů „povyšroubovat” vruty na zadní straně jedenácti sedadel v klatovském kině, testoval nosnost stadionové sedačky pomocí pytlů s cementem, naplnil vodou kolečko do výše několika centimetrů a nechal zreznout dno.

Zuzana Štefková

NEZAPOMEŇTE NA FESTIVALOVOU HUDEBNÍ TEČKU

**v sobotu 9. července
v zahradě Šrámkova domu**

Sobotka nehledá superstar

Když jsem se dozvěděl, že se pod nevinným názvem „Kolečko“ skrývá rozřazování do tvůrčích dílen, očekával jsem lítou reality show po vzoru pěveckých konkurzů v soutěži Česko hledá Superstar. Celé kolečko se však obešlo bez dramatických momentů i trapných míst typických pro tento moderní žánr a proběhlo v poklidném duchu. Jediný trochu dramatičtější moment se odehrál v samotném začátku, kdy po dohadech, zda se vše odehraje uvnitř Šrámkova domu, nebo na jeho zahradě, došlo na hlasování. Místo hlasovacích SMS byla zvolena varianta zvedání rukou a drtivou většinou zvítězila zahrada, které přálo i náhle se umoudřivší počasí.

Úkolem zájemců o dílny bylo předvést své interpretační dovednosti na předem připraveném textu. Lektor Libor Vacek (vzdáleně podobný Michalu Horáčkovi) předem upozornil, že přednes má být spíše kratší, což téměř všichni účastníci dodrželi. Jana Štefánková (nepříliš podobná Ladce Něrgešové) pak postupně vyzvala všechny účastníky, aby předvedli, co v nich vězí.

V přístupu účastníků se dalo vysledovat několik odlišností. Někteří se na své vystoupení zjevně dlouho připravovali, jiní si vybrali knihu a úryvek pár minut před začátkem kolečka. Byly také patrné rozdíly mezi nováčky a protřelými harcovníky se zkušenostmi z minulých ročníků. Na nováčcích byla leckdy znát tréma, která se pak podepsala na jejich výkonu. Překvapivě hodně účastníků si pro svůj přednes zvolilo prózu.

Pouze dvě dívky se pokusily recitovat bez textu v ruce a obě pak byly nuceny předvést improvizáční cvičení na téma děravá paměť.

Poté, co jsme se při vyhlášení výsledků dozvěděli, že se v populární dílně Libora Vacka po letech objeví muž, celé kolečko skončilo. Superstar nalezena nebyla a nikomu to nevadilo. Nikdo ji nehledal.

Ondřej Šmejkal

Slavnostní zahájení

Poněkud nepochopeny zůstaly některé aspekty včerejšího slavnostního zahájení Šrámkovy Sobotky. Z reakce publika jen stěží můžeme usoudit, že obecnstvo plně docenilo všechny jemné nuance významu, které herci jakoby jemným, orientálně seříznutým štětcem ladně nanášeli do prohnilých vzduchových vrstev sobotecké tělocvičny. Až s příliš buržoazní spokojeností přijali Sobotečané skutečně nesmyslnou přestávku, při které byli nuceni opustit sokolovnu (12 minut), poté se do ní znovu vrátit, vyslechnout „druhou

část“ představení (4 minuty) a vzápětí dveře sálu opustit pro ten den nadobro (8 minut).

Není to tak jednoduché. Včelí tanec se skládá z nepočítatelného množství delikátních pohybů různé rychlosti, intenzity a rozličných směrů. V zásadě se včela orientuje podle slunce; vzhledem k němu navádí ostatní jedince svého druhu. Nachází-li se zdroj sladkého nektaru v bezprostřední blízkosti úlu, je tanec relativně jednoduchý, nalézají-li se však ve vzdálenosti delší sta metrů, předvádí nám včela pravý ruský balet. Pohybuje se po jednotlivých buňkách plástve tak, že opisuje tvar číslice 8, přičemž ostatní dělnice – podle rychlosti tance, elegantních pohybů zadečku a nakrucování trupu – spolehlivě poznají polohu pramene sladoučké šťávičky.

Stejně jako tyto chytré pracovnice postupoval včera i Jiří „Anděl“ Januška. Účelem zjevně patrné topornosti stepařova křepčení nebyla nezdařená snaha o estetickou funkci, nýbrž i zcela přesně promyšlená a naplněná funkce informativní! V onom prapodivně patetickém výstupu, který máme převážně asociován s jásavě modrou barvou, nám tanečník odhalil smysl celého slavnostního zahájení. Medotužnými gesty udal zrakům naši mysli směr, kterým se mají ubírat, aby pochopily tu symfonii významů, příliš ušlechtilých na vulgární přímohubé odhalení. Anděl je klíč, kterým bylo lze odemknout brány poznání. Vystoupil na pódium posměchu jen pro větší slávu lidské duše, a tak se obětoval pro naše dobro.

Jistě ode mne po těchto vznosných slovech nečekáte lacinou interpretaci divadelního představení – a já se o ni ani nebudu pokoušet, protože to je osobní úkol každého diváka –, rád bych jen poukázal na víceznačnost včelích tanců, a to zvláště těch, ve kterých účinkují andělé.

Radek Schich

Scrabble

První den potvrdil, jak je údaj o čase předání odpovědi důležitý – sešly se nám hned tři různá slova za 15 bodů a na čas vyhrál tento tah:

TŘÍDĚ svisle z H9

(pozn. nenechte se zmást dojmem, že jde o 3. pád substantiva, jedná se o přechodník slovesa třídit)

Tah redakce v odpověď zní:

NAŠÍŘ vodorovně z J6

A vaše písmena pro neděli jsou tato:

Á É K L M V Z

Nelly Vostrá

Sobotecké Síťoviště

... Jak jste se již ve včerejším úvodníku mohli dočíst, Sobotka i Splav jsou opět tady a literární příloha je tu také, i když ne opět. ...

Síťoviště bývala hluboká místa plná obrovitých, chutných ryb, za kterými lidé putovali mnoho dní. Takové ryby budeme v našem Síťovišti objevovat i my. Prosívat a prosívat přes naše sítnice a sklivce. Připravte si své síťovky, abyste do nich mohli vsítit své příspěvky a přinést je do naší redakce u veřejných záchodků. Redaktoři v houpacích sítích za pomoci svých síťových karet z vašich síťovek vymotají ty nejsytější úlovky a nasytí jimi naše stránky.

Své literární pokusy nám můžete doručit i neosobně – pouhým vhozením do poštovní schránky na chodbě u záchodků.

Marie Kantůrková

FESTIVALOVÁ TRIČKA JSOU VÍCE NEŽ TRIČKA

zakupte si vlastní v redakci časopisu Splav!

Třináctka

Myslíte si, že na sex, drogy a krádeže je ve třinácti brzo? A ví to taky vaše dcera? Pokud jste alespoň na jednu otázku odpověděli kladně, pak byste zcela určitě měli vidět snímek *Třináctka* od americké režisérky Catherine Hardwickové. Film vypráví příběh vztahu jedné rozvedené matky a její třináctileté dcery Tracy, která chce být za každou cenu cool. K tomu jí má pomoci i její nová kamarádka Evie.

Snímek vyvolal řadu kontroverzních reakcí mezi americkými i evropskými diváky, od nadšeného přijetí k naprostému odmítnutí. Důvody se však vždy točily kolem stejného problému: opravdu takhle může vypadat hledání vlastní identity v pubertě? Skutečně se měníme ráz na ráz? Z malých princezen ve zlé čarodějnice? Z dívky, která si sotva uvědomuje svou sexualitu, se Tracy na ploše několika málo dní mění v protřelou dámu, které její věk nebrání v pohybu za hranicí zákona.

Sílu příběhu násobí nejen herecké výkony, ale i použitá technika. Snímek byl natočen ruční kamerou na Super 16. Díky tomu vizuálně balancuje mezi hraným dokumentem a estetikou video-show z reklamních kampaní.

Film získal na Festivalu Sundance cenu za režii.

USA / Velká Británie, 2003, 100 min.

orig. znění s českými titulky

Josef Šlerka

SPLAV! -- Sobotecký Pravidelný Lehce Avantgardní Věstník
Vychází v Sobotce během konání 49. ročníku festivalu Šrámkova Sobotka, od 2. 7. do 9. 7. 2005.

Vydává občanské sdružení SPLAV!, Milady Horákové 123, 160 00 Praha 6, IČO 26674122. Evidenční číslo MK ČR E 15812.
Redakce: Jan HON, Jan CHROMÝ, Jiří JANUŠKA, Judita KABZANOVÁ, Marie KANTŮRKOVÁ, František MARTÍNEK, Jana MELKOVÁ, Pavel PELC, Radek SCHICH, Radka ŠMAHELOVÁ, Ondřej ŠMEJKAL, Nelly VOSTRÁ

Vychází za přispění Studentského fondu FF UK a Královéhradeckého kraje.

Malé řečové rébusy

Jazykolamy slouží k procvičení mluvního ústrojí, vůle a vytrvalosti. Důležité je dbát na zřetelnou výslovnost a výraznou artikulaci. Vhodné je učit se jednotlivé jazykolamy nejprve pomalu a postupně zrychlovat.

Finština

Hämärä mäkärä kämisi mähässä

Nadpřirozený komár diskutoval sám se sebou na hromadě rašeliniště

Maďarština

A moszkvicsslusszkulcs egy luxusszükséglet

Klíč od „moskviče“ je přepych

Esperanto

Cxu sxi cxiam cxe cxio rugxigas?

Červená je vždy kvůli každé příčině?

Hebrejština

Keshishim kushim kshishim

Okolo šedesáti černochoů

Dánština

StorstrNmsbrosekspropriationskommissionsmedlem

Člen komise pro vyvlastnění osobního majetku, který se klene pře StorstrNm a voda ho odděluje na ostrovy

Italština

Centottantto lire più cinque-cento-cinquanta-cinque centesimi

188 lir a 555 centů

Thajština

Jakljai lai jaklek; jaklek lai jakljai

Velký démon stihá melého démona; malý démon stihá velkého démona

Švédština

Droskkusken Max kuskar med fuxar och fuskar med

droskkusktaxan

Řidič drožky Max řídí kaštanové koně a šidí s poplatky za drožku

Angličtina

I saw Susie in a shoe shine shop. Where she sits she shines, and where she shines she sits.

Viděl jsem Susie v zářícím obchodě s obuví. Kde seděla, tam zářila, a kde zářila, tam seděla.

Čeština

Lolita dělá jelita.

Ta jelita jsou elita.

Elita mezi jelity,

To jsou ta jelita Lolity!

Je-li to jelito, je-li to jelito, je-li to jelito její,

rád je sní, má milá Lolito,

Kdo jiná jelita nejl!

Marie Kantůrková